

A béke mint egyetemes érték

Kertész István öröksége

Kertész István (Kertész István Dénes; Stephen D. Kertesz, 1904–1986) nevét kevesen ismerik idehaza, noha kulcsszerepet játszott a magyar és a nemzetközi diplomáciában az 1940-es évektől kezdve haláláig. 1942-ben, Partiumnak és Észak-Erdélynek a Magyar Királysághoz történő visszacsatolását követően a bukaresti magyar követség első titkáráként dolgozott, majd egy évvel később jelentős szerepet játszott a háborúból kilépni készülő magyar kormány diplomáciai tájékozódásában. Ennek oka nemcsak személyes elkötelezettsége volt a magyar haza iránt, hanem széleskörű nemzetközi tapasztalata is. Kertész katolikus konvertita apa (Kohn Lajos) és német anyanyelvű anya (Stolcz Mária) gyermekeként született Putnokon, polgári jómódban nevelkedett, s keresztény hitét élete végéig megélte és gyakorolta. Jogi diplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett, majd a budapesti Kereskedelmi Akadémián tanult. 1926-ban a bécsi Konzuli Akadémiát látogatta, ahol a családiról adott német nyelvismeretét tökéletesítette; majd a Genfi Egyetemen folytatott posztgraduális tanulmányokat, ahol francia nyelven vett részt a képzésekben. 1935–1937 között ösztöndíjas volt az USA-ban, majd Nagy-Britanniában, ahol kitűnően megtanult angolul. 1938-ban a Hágai Nemzetközi Bíróságon dolgozott hivatalos megbízottként. A Horthy Miklós kormányzó sikertelen kiugrási kísérletet követő nyilas hatalomátvétel után letartóztatták mint olyan személyt, aki rendszeres kapcsolatban állt az angolszász nagykövetségekkel. Ám a fogságból sikerült megszöknie, s a szovjet hadsereg budapesti bevonulásáig bujkált. A háború után a Pázmány Péter Tudományegyetemen *Az államok nemzetközi jogi felelőssége idegen magánosok kárára elkövetett jogsértéseikért tárgykörből* magántanári képesítést (habilitációt) szerzett. Ugyanebben az évben az Ideiglenes Nemzeti Kormány kinevezte a Külügyminisztérium Politikai Osztályának élére.

Kertész ettől kezdve vált jelentős szereplővé a magyar kül- és belpolitikában. 1946-ban kulcsszerepet játszott a párizsi béketárgyalásokon mint a Magyar Békeküldöttség főtitkára és jogi tanácsadója. Részt vett a békeszerződés szövegeinek

MEZEI BALÁZS (1960) vallásfilozófus, irodalmár, habilitált egyetemi tanár, a Corvinus Egyetem kutatóprofesszora.

megírásában, amely a II. világháború utáni Magyarország határait és szuverenitását rendezte. Ezt követően, 1947. március 17. és augusztus 26. között a római magyar nagykövetséget vezette követi rangban. Mindeközben fenntartotta nemzetközi kapcsolatait, s tisztában volt a szervezett folyamattal, amelynek keretében a Szovjetunió fokozatosan előkészítette, majd érvényesítette a totalitárius hatalomgyakorlás módszereit Magyarországon éppúgy, mint a többi megszállt kelet-közép-európai országban. Pontos információi voltak arról, hogy ezt a folyamatot a szövetséges hatalmak nem kívánták megakadályozni. Ezért Kertész 1947 augusztusában, gondos előkészítést követően lemondott diplomata állásáról, és 1948 februárjában feleségével és gyermekeivel együtt az USA-ba költözött.

Ezen a ponton kezdődött egyetemi-tudományos karrierje, amely csak oly emigráns személyekéhez mérhető, mint Lukács János (John Lukacs) vagy Molnár Tamás (Thomas Molnar). Az utóbbiakhoz képest azonban Kertész nagyobb hangsúlyt helyezett az intézményszervezésre, valamint a belső politikai tanácsadó munkára. 1950-ben csatlakozott az Indiana állambeli University of Notre Dame oktatói karához, ezen belül is a Waldemar Gurian (1902–1954) vezette Committee on International Relations keretében, amelynek irányítását 1955-ben átvette. Gurian orosz zsidó születésű, katolikus hitre tért személy volt, aki kiemelkedő munkát végzett a Szovjetunió történetének, kulturális és politikai hátterének alapos megismertetésében az USA akadémiai és politikai köreiből; Gurian és Kertész szoros baráti kapcsolatot ápoltak egészen az előbbi korai haláláig. Szinte természetes volt, hogy a Committee vezetését Gurian halála után Kertész vette át, noha – egykori beszámolók szerint – a személyiségbeli különbségek jelentősek voltak. Gurian impulzív alkat volt, népszerű könyvek szerzője (*The Rise and Decline of Marxism*, 1938; *Russia and the Peace*, 1945; *The Catholic Church in World Affairs*, 1954). Vele ellentétben Kertész, miként egykori munkatársai annak idején fogalmaztak, elegáns, visszafogott úriember volt, kevés szavú, megértő, lelkiismeretes, szinte munkamániás: reggeltől estig az intézet ügyeivel munkálkodott, sokat utazott Washington és South Bend (a Notre Dame Egyetem székhelye) között. Mint a Committee vezetője Kertész fokozatosan elérte, hogy alapítója lehessen az egyetem új intézetének, az 1968-ban létrehozott Institute for International Studies-nak, amelyet 1974-ben bekövetkező nyugdíjba vonulásáig vezetett. Az intézet az egyetem egyik kiemelten fontos egysége volt, amely úttörő munkát végzett a politika- és diplomáciatudomány létrehozásában az USA területén. Maga Kertész szorosan együttműködött a hatalmas egyetemi könyvtár alapítójával, a pécsi születésű premontrei atyával, Gábrriel Asztrikkal (1907–2005), aki gondoskodott arról, hogy az egyetem magyar nyelvű állománya kiugróan jelentőssé válhatott. Ebben Kertésznek is szerepe volt, aki soknyelvű műveltsége és kapcsolatai révén folyamatosan dolgozott a könyvtár gazdagításán úgy a saját tudományos, mint az egyetemi hallgatóság tanulmányi céljainak érdekében.

Kertész munkássága mindvégig a nemzetközi diplomácia kérdései, ezen belül is a béke jogi és filozófiai fogalma körül forgott. Korai munkái a nemzetközi

szerződések és a jog kérdéseire specializálódtak, így *A konzulátus joga* (1932); *Általános békerevizio vagy a trianoni szerződés külön revíziója?* (1933); *A nemzetközi közigazgatási bíraskodás és Magyarország* (1936); *Az állam nemzetközi felelőssége* (1938). 1947-es *La Hongrie et la Conférence de Paris* című négykötetes kiadványa (a 2. és 4. kötet Baranyai Zoltánnal [1888–1948] közösen) közreadta a II. világháborút lezáró béketárgyalások anyagát. Első USA-beli írása a Gurian szerkesztette *The Soviet Union: Background, Ideology, Reality* című kötetben jelent meg *Methods of Soviet penetration in Eastern Europe* címen. 1953-ban németül adta közre *Die Vertreibung der Deutschen aus Ungarn; eine Studie zur Nachkriegsdiplomatie* című áttekintését. Ezt követően egyre hangsúlyosabban a nemzetközi diplomáciára összepontosított számos kötetében, így például *What America stands for* (1959, szerkesztő és szerző); *East Central Europe and the World* (1962), a *Nuclear Non-Proliferation in a World of Nuclear Powers* (1968, szerkesztő és szerző); és a *The Task of Universities in a Changing World* (1972) lapjain. Visszatérően hangsúlyozta, hogy a kis nemzetek, mint Magyarország, különösen tisztában kell legyenek a nemzetközi hatalmak mozgásaival, mivel sorsukat ezek döntései határozzák meg. Részletesen elemezte, hogyan szabták meg a párizsi békeszerződések a háború utáni európai rendet, különös tekintettel a kelet-közép-európai államokra (*Diplomacy in a Whirlpool: Hungary Between Nazi Germany and Soviet Russia*, 1953). Hasonló témáról íródott a tágabb kitekintésű *The Fate of East Central Europe: Hopes and Failures of American Foreign Policy* (1956) című, általa szerkesztett kötet. A hidegháborús diplomácia körében vizsgálta, hogyan változtatta meg a totalitárius ideológia és a nukleáris fenyegetés a hagyományos diplomáciai gyakorlatot. Felfogásában az ideológiai alapú rendszerek nem képesek a nemzetközi kapcsolatokat a hagyományos, pragmatikus módon kezelni.

Mesterműve a *Diplomacy in a Changing World* (1959), amelyben azt vizsgálta, hogyan változott meg a diplomácia szerepe és módszere a 20. század közepén, különösen az atomfegyverek megjelenése és az ideológiai megosztottság miatt. Feltárta, hogy a hagyományos, titkos, professzionális diplomácia (a „régdi diplomácia”) hogyan szorult háttérbe a multilaterális és a nyilvános diplomácia javára (például olyan testületekben, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete). Kihangsúlyozta, hogy a háború mint a külpolitika végső eszköze *egyszer s mindenkorra* korlátozottá vált a nukleáris elrettentés korában, így a diplomácia lett a békefenntartás első és végeredményben egyetlen esélyévé. Ez egyben hitvallása is volt: háború helyett minden konfliktusban lehetséges a tárgyalásos-diplomáciai megoldás. *The Quest for Peace Through Diplomacy* (1967) című könyvében a hidegháború korának diplomáciai kihívásait és módszereit elemezte történetileg bemutatva a modern diplomácia kialakulását az ókori kezdetektől a jelenkorig. Ez a munka nemcsak a problémákat, hanem a lehetséges megoldásokat is bemutatta, hangsúlyozva különösen az USA külpolitikájának globális felelősségét. Kiemelte a nemzeti érdekek és a közös célok összehangolásának szükségességét, kitért az információs diplomáciára és a propaganda szerepére az ideológiai harcban. Visszatérően aláhúzta, hogy a demokratikus alapértékeket,

a szólásszabadságot, a tisztességes tájékoztatást, az eltérő vélemények és felfogások tiszteletben tartását, a helyi és a nemzetközi jogszerűséget hatásosan kell képviselni. Ez a munka, mely Kertész főművének tekinthető, a hivatásos diplomata és egyetemi professzor szemszögéből mutatta be, hogy a modern, nukleáris fegyverekkel és ideológiákkal terhelt világban a diplomácia nem csupán opció, hanem a túlélés elengedhetetlen feltétele a békés rendezésért folytatott civilizációs küzdelemben. E küldetés alapja, mint egy munkatársa és személyes barátja fogalmazott, Kertész személyiségének a keresztény hitben gyökerező „sziklaszilárd integritása” volt, amely nagy műveltségén túl a köznapokban is kifejeződött szerénységében, segítőkészségében, humánus ítéletalkotásában (vö. John

C. Campbell: *Diplomacy and Great Power Politics* = Kenneth W. Thompson [ed.]: *Diplomacy and Values: The Life and Works of Stephen Kertész in Europe and America* [1984], 54).

Kertész István nemcsak kutató, hanem aktív közéleti cselekvő is volt. Hídszerepet töltött be az egyetemi-akadémiai világ és az USA külpolitikai döntéshozói között. Intenzív levelezést folytatott magas rangú amerikai politikusokkal és hírszerzési vezetőkkel, pl. Allen W. Dulles-szel (1893–1969) az USA-beli Central Intelligence Agency (CIA) igazgatójával, ismételten kifejtve a szovjet ideológiai és katonai terjeszkedés veszélyeit és módszereit. E téren két tényezőt hangsúlyozott: egyfelől a szovjet bolsevizmus ideológiájának szélsőséges és romboló jellegét, amelynek célja az európai civilizáció felszámolása totalitárius-erősza- kos eszközökkel; másfelől azt, hogy ezzel szemben minden békés eszközzel fel kell lépni, de semmiképpen sem szabad megkockáztatni a háborút, mivel az elkerülhetetlenül nukleáris összecsapássá válik, amely végeredményben éppen a megmentendő civilizáció pusztulását okozhatja. Szakmai publikációiban rendszeresen tájékoztatta az USA-beli akadémiai közvéleményt és a politikai elitet a kelet-közép-európai helyzetről, ennek világpolitikai összefüggéseiről, kulturális és ideológiai összetevőiről. Külön foglalkozott az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc jelentőségével, a katolikus egyház magyarországi helyzetével, a Kádár-rendszer belpolitikai erőszakrendszerével és külpolitikai törekvéseivel.

Kertész életműve, kiterjedt levelezése, feljegyzései megtalálhatók az Online Archive of California *Kertész Stephen D. Papers* gyűjteményében, amelynek tartalma 182 kéziratos doboz, valamint több, fényképeket is tartalmazó dosszié. Ez a gyűjtemény jelentős adatmennyiséget tartalmaz Kertész életéről, nemzetközi és magyar kapcsolatairól, így az 1943-tól kezdődő magyar békekeresés dokumentumait (Material prepared for peace negotiations 1943–1944, Bundle IV, Box 3, Folder 1); a Mindszenty Józseffel való levelezését (Mindszenty levelezése és beszédanyaga, Bundle XXVII, Box XV), Szegedy-Maszák Aladárral (1903–1988) fenntartott kapcsolatának dokumentumait (Bundle LXX, Box 40), valamint, egyebek mellett, az 1956-os magyar forradalom dokumentumait (A magyar forradalom és szabadságharc, Bundle C-XXXXXIV, Box 120).

Kertész István elsősorban diplomata és történész volt, de felfogását mélyen meghatározta a keresztény-katolikus alapon álló hite, amelynek középpontjában a béke vallási, filozófiai, erkölcsi és politikai fogalma állt. A békét történelmi összefüggésben elemezte, oly szisztematikussággal, amely szellemtörténeti felkészültségét is mutatta. Nemcsak a fogalmi és történeti kontextusokkal volt tisztában, hanem mindennek kortárs jelentőségével is. Miként fogalmazott: „Az emberi méltóság, a jótékonyosság és a kölcsönös megértés a legfontosabbak az emberiség egységének megteremtéséhez. A nemzeteknek inkább a jövőbeli világról szóló álomra van szükségük, semmint az ipari korszak kényelmi szolgáltatásaira. Az ember céljainak és az élet fontos problémáinak megértése a politikai és gazdasági együttműködés előfeltétele. A történelem fő áramlatát az emberi méltóság és szabadság eszméi, valamint a görög-római és zsidó-keresztény civilizációban virágzó szellemi áramlatai fogják meghatározni. Ezek az eszmék tették lehetővé a modern tudomány, az ipari forradalom, a nukleáris energia hasznosítása és az űrkutatás kialakulását. Manapság nagy változások küszöbén vagyunk. A nyugati világ már elindult ezen az úton, s ehhez az emberiség más csoportjai is csatlakoznak. Talán egy új aranykor küszöbén állunk! Minden személynek és népnek, minden vallásnak és politikai irányzatnak össze kell fognia, mert miközben világunk a technikának köszönhetően egyre jobban beszűkül, kudarcaink azzal fenyegetnek, hogy közös és egyéni életünk a megoldatlan konfliktusok következtében ellehetetlenül” (*The Quest for Peace Through Diplomacy*, i. m., 171.).

Mi a mai jelentősége Kertész István életművének? Nemcsak kiemelkedő diplomata, nemcsak széles kitekintésű szakember, hanem hívő keresztény is volt, aki mindenkor szem előtt tartotta a Zsoltáros szavait: „A mi Istenünk valóban a békét hirdeti. Békét népének és minden szentjének, mindenkinek, aki szívből megtér hozzá” (Zsoltárok, 85, 9); s ugyanígy Jézus mondását: „Békességet hagyok rátok. Az én békémet adom nekte.” (János evangéliuma, 14, 27). Kertész a bibliai béke alapján tartotta szem előtt a békét mint társadalmi, politikai s különösen mint nemzetközi-politikai értéket. Politikai realista volt, azaz tisztán látta, hogy a békevagy nem elég, hanem eléréséhez és megtartásához kellő politikai erő is szükséges. Ezért támogatta az USA béketörekvéseit a hidegháború időszakában,

amelyek szerves része volt a háborús veszély elkerülése. Úgy látta, s ezt gyakran kiemelte, hogy ahol e veszély nem elkerülhető, minél gyorsabban el kell érni a békés rendezést, miként történt ez a kubai válság, a koreai vagy vietnami háború idején.

Mindez kiemelten jelentős napjainkban. Kertész István és sokak érvrendszere, amely szerint a katonai nagyhatalmak közötti háború elkerülhetetlenül nukleáris Armageddonhoz vezet, ezért minden eszközzel elkerülendő, ma sem vesztett érvényéből. Kertész ma még inkább, mint korábban, óvna a fegyveres konfliktusok elmérgesítésétől és szorgalmazná békemegállapodások létrehozását, fenntartását, elmélyítését és kiszélesítését minden lehetséges eszközzel. Kertész István sírköve ma a South Bend-i Highland Cemetery parcelláján található – számos más magyar sír mellett. S noha emléke mára elhomályosult, belátható, hogy örökségének vállalása ma is a politikai, diplomáciai és nemkülönben szellemi észszerűség megkerülhetetlen imperatívusza.

TOVÁBBI IRODALOM

Thompson, Kenneth W.: Memorial to Stephen d. Kertész. *The Review of Politics*, 48, 2, 1986, 163–165.

Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között*. Ford. Gyarmati Angéla, utószó, jegyz., levéltári dokumentumgyűjt. Gyarmati György. Budapest, 1995, Európa.

Gantner Péter: *Magyar diplomaták küzdelme a párizsi békekonferencián. 1946–47*. Pécs, 2015, Publikon.

